

По-шосте, це м'який гумор Людмили Георгіївна та здатність пожартувати щодо себе, відсутність якихось прикмет зверхності та пихатості, які часто властиві іменитим та заслуженим. Вона однаково рівно поводить себе і з начальством, і з колегами, і з авторами недолугих наукових опусів, і зі студентами, і з пересічними попутниками в електричці, і з титулованими особами із владних структур. Вона щира і правдива, порядна і надійна. Вона не зрадить.

По-сьоме, в усіх своїх життєвих обставинах, про які мало хто здогадувався, Сокурянська ніколи не просила про послаблення та привілеї, і навіть хвороби відступали перед її життєвою енергією. Я інколи можу пожалітися на свої болячки — вона ж ніколи.

Мабуть, я не перелічила й десятої частки тих прекрасних рис та якостей, які притаманні Людмилі Георгіївні Сокурянській і яким слід повчитися нам усім. Вона дає багато приводів шанувати її й висловлювати їй нашу щирю вдячність та повагу, і не лише в ювілейні дні. Дякуючи їй, водночас докладімо зусиль, аби вона довше була з нами, полегшимо тягар її праці. Ставаймо кращими їй на радість і нам самим на втіху. З днем народження, дорога наша Березине! Спасибі тобі за все! Будь здорова і щаслива! Многая тобі літа!

НАТАЛІЯ ЧЕРНИШ,

*доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології
Львівського національного університету імені Івана Франка,
Заслужений діяч науки і техніки України, віце-президент САУ
Матеріал надійшов 14.05.2019*

“Мені щастить на учнів, студентів, вчителів” Інтерв'ю з Людмилою Сокурянською

Будь-яка мова, як вчать нас постструктуралісти, є колосальним сховищем різноманітних інструментів, які “пам'ятають” гігантську кількість рук, через які ці інструменти “пройшли”. Ці інструменти — слова, значення, лексеми, семантими — зношуються та “стираються”, амортизуються та ламаються від інтенсивного використання.

Одним із таких семантичних конструктів є словосполучення на кшталт “стовп науки”, а в нашому випадку — “стовп факультету”. Але у нас немає інших інструментів для вираження. Тому сьогодні без таких штампів не обійтися, і не обійтися без рефлексії про мову. Адже ми знаходимося в гостях — епістемологічно, біографічно, інтелектуально — у нинішньої ювілярки, філолога за першою освітою і завідувачки кафедри соціології за покликанням, а ще — доктора соціологічних наук, професора, віце-президента

© Л.Сокурянська, 2019

© О.Голіков, О.Мурадян, 2019

Соціологічної асоціації України і просто елегантної та мудрої жінки — Людмили Георгіївни Сокурянської.

Це людина, яка приховує власну титанічну працю з пошуку, виховання, майже материнської турботи про своїх учнів словами “мені щастить”. Людина, яка своїм прикладом, десятиліттями роботи кличе за собою й не припиняє дивуватися, що знаходяться ті, хто справді йде за нею. Людина, що зберегла оптимізм, віру у краще в людях та в житті, свіжість сприйняття та, здається, ренесансний гуманізм.

Людмила Георгіївно, почнімо з тривіального та очевидного. Які події вашого життя, дати, соціальні процеси, інститути, явища і люди в вплинули на Вас як особистість?

Хто або що вплинуло на Ваш професійний вибір? Чому вибір був за соціологією?

Якщо не говорити про моїх батьків, які, звісно, відіграли найбільшу роль у моєму житті (завдяки їм я і є саме такою), то це три людини: вчителька російської мови і літератури Світлана Андріївна Нежуріна, завдяки якій я (котра принаймні до 9 класу думала, що буду вчитися тільки на хімічному факультеті, оскільки була і переможцем, і призеркою багатьох олімпіад з хімії) поміняла свій вибір і вступила на філологічний факультет нашого університету.

Це був 1966 рік, рік двох випусків. Для нинішньої молоді розповім: ми були першим десятим класом, що був випускним. До цього у школі навчалися 11 років. Це був неймовірний конкурс, але мені вдалося вступити на філологічний факультет.

Уже навчаючись на філологічному факультеті, я долучилася до соціології: в університеті вже була лабораторія соціологічних досліджень, створена у 1963-му, потім з'явилося відділення соціології на факультеті громадських професій, і я теж цим зацікавилася. Величезну роль у моїй подальшій долі відіграла Валентина Ілларіонівна Астахова.

Після закінчення університету, вже працюючи під її керівництвом, я дуже тісно співпрацювала з лабораторією, і, звісно, тут найбільший вплив на мене справила Олена Олександрівна Якуба. Ось ті три жінки, які, власне кажучи, визначили та перевизначили мою долю.

Я прийшла в соціологію за часів так званого застою. Ані у країні, ані у світі не було макроподій, які я могла б позначити як вирішальні для моєї професійної біографії. Я б радше говорила про мікрорівень, тобто мовою моєї індивідуальної біографії. Можливо, тут відіграли роль мої особисті якості: я була, як колись мене назвала В.Астахова, “жертвою ентузіазму”, завжди була активісткою. Я була навіть занадто активною людиною: секретар комітету комсомолу школи, член міськкому комсомолу. Варто мені було вступити до університету, як мене кооптували до університетського комітету комсомолу. Це була важлива школа соціальної активності: я займалася і шефською роботою, зокрема в Курязькій колонії, і художньою самодіяльністю. Ця моя включеність у громадську роботу, спілкування з людьми, мабуть, визначили мій вибір на користь соціології, де вміння спіл-

куватися, чути людей — одна з головних професійних якостей, як я вважаю донині.

Як би Ви описали макротраєкторію біографії соціології крізь призму мікротраєкторії Вашої біографії? Які зрушення тематик, методологій, інституціоналізацій, персоналізацій Вам видаються важливими?

Я б позначила ці зрушення словом “тектонічні”. Після тривалого забуття, після того, як соціологія була довгі роки репресованою наукою в СРСР, перші емпіричні соціологічні дослідження, які стали проводити в роки відлиги, були присвячені головню дуже конкретним проблемам радянського суспільства. На яких книжках ми тоді вчилися? “Робоча книга соціолога”, праці В.Ядова з питань методики та методології соціологічних досліджень, “Соціологія для всіх” В.Шляпентоха, “Елементарні поняття соціології” Я.Щепанського, тобто це були книжки передусім про те, як провести соціологічне (емпіричне) дослідження. А розробляти якісь теорії тоді, власне, не було й потреби, бо теорія була — історичний матеріалізм, єдина теорія, яка була всесильна тому, що істинна. Якщо судити про розвиток соціології за публікаціями тих часів, можна говорити про зсув від чисто емпіричної науки в бік соціологічного теоретизування. Хоча, можливо, деякі колеги зі мною не погодяться в цьому питанні, і я у відповідь, у контроверзу, погоджусь з ними в тому, що рівень теоретичних розробок української соціології й сьогодні залишає бажати кращого. Але ж такі роботи з’явилися, і це, справді, певний прорив в українській та загалом у пострадянській соціології. Цей прорив стався завдяки тим кардинальним зрушенням, які відбулися як на наших теренах (розпад СРСР), так і в глобальній перспективі. Трансформація пострадянських країн, їхня модернізація, глобалізаційні процеси, інтернетизація тощо — все це мало отримати теоретичне пояснення. Соціологічна рефлексія з приводу цих процесів дістала відображення в численних теоретичних студіях російських та вітчизняних дослідників.

Утім, мені видається, що наукове кредо, якого дотримувалася О.Якуба (ми вважаємо її одним з фундаторів соціології в Україні, й не тільки в Україні, а й у колишньому СРСР), — “соціолог повинен вивчати реальні соціальні проблеми, больові точки суспільства”, — це кредо сьогодні, в умовах незалежної України, є надзвичайно актуальним. Тут можна навести багато прикладів: і славнозвісний моніторинг Інституту соціології НАН України, і дослідження САУ (проекти, спрямовані на вивчення нових нерівностей, реформ у вищій школі чи в медицині та в медичній освіті). Це справді дуже актуальні проблеми та больові точки суспільства. Зараз ми починаємо дослідження з проблем корупції в медичній освіті. Ми прекрасно знаємо, що корупція — це велика проблема, чи не головна проблема нашого суспільства, викоринити яку надзвичайно складно. Адже в наших соціокультурних умовах корупцію багато хто розглядає як свого роду суспільний договір. Змінити цей договір, змінити ментальність українців дуже важко. Але цю проблему треба досліджувати; сподіваючись, можливо наївно, на те, що це хоч якось допоможе її вирішенню.

До речі, про теорію та теоретичні розробки українських соціологів. Ми всі добре знаємо, що книжна культура може бути вихована лише на базі мо-

гутнього книжного фундаменту. Тож порадьте нашим молодим колегам, які книги, яких авторів Ви вважаєте необхідними, обов'язковими, бажаними для прочитання будь-яким соціологом?

Це підступне запитання, оскільки замовчування тут може бути розцінене як неповага; можуть виникнути образи через те, що когось із колег я не згадаю. Але мені здається, що соціологу, якщо говорити не тільки про вітчизняну соціологію (бо я схиляюся до думки, що багато досліджень на пострадянському просторі, зокрема й теоретичні дослідження наших колег в інших колишніх республіках СРСР, співзвучні із тим, що робимо ми), дуже важливо бути знайомим із працями корифеїв соціології. Це — В.Ядов, Т.Заславська, А.Здравомислов, І.Кон. Тут можна довго продовжувати перелік. Що ж стосується імен вітчизняних соціологів, то настільними книгами майбутніх соціологів, наших студентів та аспірантів мають бути монографії та підручники, які видаються, наприклад, в Інституті соціології Національної академії наук України. Це і роботи С.Макеєва, і роботи Є.Головахи та Н.Паніної, і роботи О.Злобіної, і роботи А.Ручки (особисто мені близькі його роботи з трансформацій ціннісних орієнтацій), і його ж підручник з історії соціології у співавторстві з В.Танчером, і роботи В.Бурлачука і ще багатьох. Якщо за межами ІС НАНУ, то це роботи моєї подруги та колеги Н.Черниш, розробки В.Паніотто з методів і методики соціологічних досліджень, дослідження О.Балакіревої, А.Горбачика, О.Куценко, Н.Победи, І.Попової та інших українських соціологів з Харкова, Києва, Львова, Одеси, Дніпра, Запоріжжя та інших міст.

Але якщо ми говоримо про те, як соціологія пов'язана з іншими науками, то тут значущими є роботи філософів, психологів, літераторів. Так, скажімо, знайомство з думками Паскаля, Ларошфуко, Лабрюєра, Русо, Вольтера, які художньо та водночас аналітично описують звичай свого суспільства і часу, є важливим і сьогодні. На моє глибоке переконання, з того часу людина не надто змінилася. Змінюються її інструменти досягнення дійсності, її можливості дослідження (перш за все природничого), але природа самої людини залишається незмінною. Як говорив колись М.Амосов, комунізм не можна побудувати не тому, що важко побудувати його матеріальну основу (це все ж таки можна зробити), а тому що принцип “від кожного — за здібностями, кожному — за потребами” не є здійсненним. З огляду на це наукові та літературні твори зазначених та багатьох інших філософів і письменників минулого та сьогочасних авторів справді можуть нам допомогти в дослідженні людського суспільства.

Звісно, не можна не згадати і психологів, з якими ми тісно співпрацюємо. Тут, напевне, ключовими залишаються роботи Виготського, Леонтєва, Ільєнкова, Петровського. Їхні книжки були настільними для нас, особливо важливими в дослідженні проблем, пов'язаних з колективом, з соціалізацією особистості тощо.

Якщо ж говорити про книги, так би мовити, за межами соціології, то таких книг дуже багато. І щоб не витратити забагато часу, я згадаю книгу, яка свого часу на мене справила велике враження. Мені здається, що і зараз її не завадило б студентам почитати як щодо мікросоціальних аспектів інсти-

туційності та практики науки, так і щодо макросоціальних ефектів та загроз. Це книга Германа Гесе “Гра в бісер”.

Можливо, час настільки змінився, і наше мислення, пов’язане з галактикою Гутенберга, потихеньку відходить у минуле, але я помічаю, що і у мене, і у тих, хто оточує мене, дедалі менше часу на читання і перечитування художньої літератури. І це сумний, але об’єктивний факт.

До речі про Касталію Йозефа Кнехта. Це модель побудови остаточно та межово інституціоналізованої та академізованої науки як практики та як структури. Так от, Ви значною мірою були й залишається залученою у процес інституціоналізації та академізації соціології в Україні. Які цілі або цільові проекти цього процесу були у Вас? Як би Ви оцінили цей процес на даний момент? Чи завершений він? Які аспекти цього процесу Ви вважаєте найважливішими? Чи вбачаєте Ви тут певний зразок у Касталії?

У жодному разі. Ідеалом Касталія Йозефа Кнехта не є і не може бути. То була книга-попередження, книга-застереження. Ще коли я захоплювалася філологією, нам говорили, що не має бути мистецтва заради мистецтва. Зараз ситуація дещо інша, і наука заради науки, і мистецтво заради мистецтва існують. На жаль, такий дещо безвідповідальний підхід до науки та її можливостей не завжди добре відбивався на житті суспільства (я маю на увазі, скажімо, атомну енергетику і зброю).

У мене є таке враження, що існують автори, які займаються тою самою синтетичною “грою в бісер”, поєднанням естетики музики, точності математики, могутності літератури. Такі автори займаються самоилуванням: мовляв, дивіться, що я знаю і вмію. Але ми добре усвідомлюємо, що навіть на найвищому рівні теоретизування в соціальних науках за всієї як математичної, так і філософської абстрактності можна знаходити можливості практичного застосування концептів найвищого теоретичного рівня. Якщо цього немає, то це й закінчується тим, про що ми говорили — грою в бісер.

Повернуся до головного у Вашому запитанні. Процес академізації та інституціоналізації соціології в Україні не є завершеним. І природа, і перепетії цього процесу вкрай нас хвилюють. Є, на мій погляд, два проекти на українських теренах: соціологія як наука і соціологія як навчальна дисципліна, академічний і освітній проекти. У цьому сенсі у нас є досягнення. Ми в Харківському національному університеті імені В.Н.Каразіна пишаємося тим, що одними з перших в СРСР відкрили лабораторію, кафедру, відділення, факультет, і це був безумовний прорив в інституціоналізації соціології. Так от, якщо говорити про вишівську науку (а освіта не може існувати без науки), то соціологія тут переживає кризу. Це позначається і на нашому теоретизуванні, і на якості та кількості дисертаційних робіт: з моєї точки зору, тут актуалізується загроза “дрібнотем’я”, коли аналізуються і розглядаються не настільки гострі та актуальні проблеми, як було б варто.

Іншою загрозою для соціології є те, що соціологія виключена з числа обов’язкових дисциплін для вивчення. Це серйозна проблема для самого розвитку соціології як науки та як академічної дисципліни, однак цим загрози не вичерпуються. Все набагато гірше: ми втрачаємо можливості розвитку соціологічного мислення у населення нашої країни. Загальносоціологічна

освіта, на мою думку, є дуже важливою для сучасного фахівця (та й не тільки фахівця). З огляду на це ази соціологічних знань треба подавати ще на рівні школи.

Процес інституціоналізації та академізації соціології не просто не завершений, він перебуває в черговій “точці біфуркації”, до якої його завели об’єктивні обставини існування соціології в Україні, починаючи з далеко не високих конкурсів на соціологічні факультети і закінчуючи сприйняттям з боку населення України та її владних органів соціології та її можливостей.

Так, це загроза. І видається, що Соціологічна асоціація України може стати інструментом якщо не елімінації цієї загрози, то принаймні демпфування її. Ми всі Вас знаємо як людину, на якій тримається чимала частина організаційної та комунікаційної роботи САУ. Але ж це колосальна додаткова волонтерська й вельми об’ємна робота. Що для Вас означає діяльність в САУ? Які її аспекти для Вас є найважливішими? Чим пояснюється така Ваша увага до цієї роботи, адже ми знаємо, що Ви один з локомотивів діяльності САУ?

Я долучилася до діяльності Асоціації давно, ще в 1970-ті роки, коли на чолі харківського відділення САУ стояла О.Якуба. У 2000 році, якщо не помиляюся, я стала членом Правління САУ, а вже з 2007 року, коли штаб Асоціації переїхав до Харкова, і до нинішнього дня я маю честь бути віцепрезидентом Асоціації.

З моєї точки зору, головне в тій діяльності, яку здійснює Асоціація, — це об’єднання соціологів. І якщо дюркгаймівськи головним завданням суспільства є консолідація і солідаризація, то і соціологи, їхній *Gemeinschaft*, тут не виняток. Як мені видається, в цьому сенсі ми досягли успіху: у нас на факультеті є такий вислів (з легкої руки однієї з наших студенток, Ольги Болотських), що наш факультет є такою собі *Sociofamily*. І мені здається, що завдяки діяльності Асоціації виникла *Big Sociofamily*, перш за все завдяки інтенсифікації спілкування. Саме для цього ми проводимо безліч конференцій (і регіональних, і загальнонаціональних) у таких центрах, як Київ, Харків, Одеса, Львів, Черкаси, де ми всі збираємося. З іншого боку, перш за все в тих регіонах, де соціологія не набула великого розвитку, ми проводимо Школи молодого соціолога. Якщо мені не зраджує пам’ять, то ми вже провели 12 таких шкіл, і сподіваємося, що завдяки цьому в регіонах, у влади та в університетах змінюється ставлення до соціології та соціологів.

І це дуже важливо для України, де, хоч я і не можу сказати, що мені подобається назва монографії київських колег, існує “суспільство без довіри”. Як мені видається, між членами Асоціації складаються відносини довіри. Факт зав’язування і відтворення особистих відносин, спільної діяльності та досліджень характеризує нашу роботу як корисну для кожного із нас та Асоціації в цілому. Ми стали ближче один до одного, ми довіряємо один одному. Це жодним чином не означає, що ми не сперечаємося; це не означає, що ми не обговорюємо те, що відбувається поза соціологією або в соціології, результати або перебіги тих чи інших досліджень. Але зауважте, що зараз нашим колегам, які проводили електоральні дослідження (зокрема екзит-полю), вдалося отримати валідні результати, які не розбігалися ані один з одним, ані з офіційними результатами. І це — досягнення нашої соціології,

нашої Асоціації. Для цього ми і ведемо роботу з інформування: ми, наприклад, вивішуємо результати досліджень на сайті САУ, підтримуємо обговорення цих результатів тощо.

Тобто Ви певні того, що витворювати соціологію потрібно перш за все як спільноту людей? Наскільки, на Вашу думку, це важливо? Наскільки Ви бачите соціологію як суму колективів? Шкіл? Як єдиний цех або корпорацію?

Тут, звичайно, встановити межі важко. Але пройдений шлях свідчить про те, що є (хоча це той випадок, коли ми сперечаємося з нашими колегами) соціологічні школи. Зокрема, нещодавно успішно та змістовно пройшла конференція, присвячена О.Якубі — засновниці Харківської соціологічної школи. Так ось, її наукові та морально-етичні традиції вже на рівні четвертого покоління соціологів, за нашими спостереженнями, творчо та оригінально розвиваються. Це свідчить, що існує реальна соціологічна школа. І саме таку модель соціологічної наукової співпраці ми вважаємо найкращою, саме так соціологія має розвиватися.

Якщо говорити про контрадикторну можливість, то, звісно, індивідуальний пошук здійснюється, але ж він здійснюється в рамках чи то певної школи, чи то в рамках якоїсь теоретико-методологічної заданості, концептуальної заданості. У харківському випадку це теорія соціальної активності, що, вочевидь, не означає, що вона залишається на тому ж рівні й суто в тих самих координатах, які були розроблені О.Якубою.

Мою ідею щодо пріоритетності наукової школи підкріплює і той вже науково-історичний факт, що якщо довгий час наукове знання було продуктом індивідуальної творчості, то в сучасному світі нове знання є продуктом колективної творчості.

Соціологія наразі опиняється перед викликами ери глобалізації та її вимог, зокрема вимог відкритості та комунікації. Наскільки, на Вашу думку, важливо входити в міжнародні структури та спільноти? Чому? Які можливі межі цього процесу чи він безмежний?

Що стосується міжнародного співробітництва, то це наймовірно важливо. І це є однією з прогалин діяльності асоціації та моєї особисто. Наприклад, ми вже кілька років є членами Європейської соціологічної асоціації лише на індивідуальному рівні. З іншого боку, ми активно співпрацюємо з Міжнародною соціологічною асоціацією (ISA), а з Європейською зараз не маємо стосунків на рівні асоціацій. Сподіваюся, що цю проблему ми теж розв'яжемо. Там усе пов'язане з фінансами. Зазначу, що членство в Міжнародній асоціації дає нам змогу улаштувати деякі фінансові питання: наприклад, на проведення IV Конгресу САУ у 2021 році ми отримали фінансову підтримку ISA.

Але ж така взаємопов'язаність конститує і нові проблеми, наприклад проблему взаємозалежності. І тут виявляється, що наша діяльність залежить навіть від незнайомих нам соціологів, які створюють сам образ соціолога в суспільстві. Зокрема — від їхніх помилок чи зловживань, непрофесійності чи недоброчесності. Чи вважаєте Ви, що професійні кола соціологів по-

винні мати право санкцій стосовно своїх членів? Якими ці санкції можуть бути? Які випадки застосування цих санкцій доречні, на Вашу думку?

Ідеться не просто про мою думку: про це записано у Статуті САУ. Це статутна норма САУ. У нас є Комітет з етики САУ, і в тих випадках, коли справді порушуються норми, пов'язані з проведенням досліджень, цей комітет ухвалює рішення. Але, як правило, це виникає в контексті електоральних досліджень, в умовах передвиборних кампаній, коли з'являються “центри-одноденки”. За таких умов Асоціації доводиться розв'язувати питання інформування громадськості та журналістів, що є, мовляв, такі “фільчині центри” і що їхні результати не можна брати до уваги. Саме для цього у нас на сайті опубліковано список акредитованих при САУ центрів. Коли до нас звертаються журналісти, відсилаємо їх до цього списку.

Часто ми — знову-таки перш за все Комісія з етики — даємо висновок (і це обов'язково, це одна з вимог, наприклад, замовників, перш за все міжнародних грантодавців) щодо дотримання етичних норм в інструментарії, пред'явленому нам для експертизи. Але наші засоби впливу обмежені. Якщо це член співтовариства, то санкції можуть бути аж до виключення з членів САУ, і поки що у нас такого не було. Але ж, як правило, ми як експерти працюємо з тими організаціями, які не є членами САУ. І тут наші санкції зводяться лише до відмови дати позитивну оцінку представленому інструментарію.

Спробуймо перейти на децю більш позитивні теми. Тут нам допоможуть ті запитання, що їх забажали поставити Ваші вихованці: студенти, аспіранти. Наприклад, от запитання від Вашої нинішньої дипломниці Дарії Лісовенко. На соціологічному факультеті одна з безлічі легенд, пов'язаних із Вами, — це легенда щодо “Gaudeamus”. Що Ви в цьому вбачаєте?

Студент, який не знає “Gaudeamus”, — це не зовсім і не в усьому студент. Я зрозуміла це, навчаючись на філологічному факультеті й, зокрема, вивчаючи латину, коли ми й вчили “Gaudeamus”.

Коли я починаю працювати зі студентами на першому курсі, я завжди їм говорю про те, що їхній статус — досить значущий — передбачає, що студент стає громадянином великої студентської спільноти. І будь-який студент має бути символічно “озброєний”, зокрема, він повинен знати гімн. За цією мелодією люди, які пройшли через вищу освіту, ідентифікують себе.

Запитання від Вашої учениці, з якою Ви захищали дисертації в один день, із різницею у кілька годин. Віра Ігорівна Кутирьова цікавиться таким фактом, про який Ви вже неодноразово говорили в цій бесіді. Ви відомі як людина, що дуже уважно ставиться до власної академічної ідентичності, до свого вчителя О.Якуби. Що для Вас відносини вчителя і учня, ці конкретні або взагалі?

Я не можу сказати, що соромлюся, але коли я згадую про колишніх своїх студентів, аспірантів, докторантів, я не кажу слово “учень”. Це слово семантично та дискурсивно передбачає фігуру “Вчитель”. Слово ж “Вчитель” є занадто сильним і високим словом, яким я себе не можу самотійно позначити.

Якщо ж говорити про те, що, з одного боку, є особистість та статус викладача, а є статусний набір моїх студентів і аспірантів, то я говорю дуже часто і повторюю зараз, що мені пощастило на студентів, аспірантів, докторантів.

Передусім тому, що вони всі знають, що має бути головним у відносинах вчителя і учня. Це заклик: “Вчителю, не нашкодь!” Я щиро вважаю, що жодним чином не можна нав’язувати свої ідеї. Так було з Оленою Олександрівною Якубою: вона ніколи не нав’язувала свої ідеї. Коли вона прочитала мою кандидатську дисертацію, вона жодного разу не поставила вимогу про перероблення чогось з волюнтаристської позиції. Коли я писала у неї докторську дисертацію, ми дуже багато говорили з нею про мою роботу, але вона ніколи не була категоричною. Вона завжди говорила: “Може, варто зробити так, може, потрібно глянути з цієї точки зору”.

І головне для мене (і в цьому найбільше для мене щастя та професійне задоволення) пов’язане з відомою фразою “Учитель, виховай учня, щоб було потім у кого вчитися”. І я це не вважаю негожим.

Так, ці слова Ви справді часто цитуєте. Але чого саме Ви навчилися у Ваших учнів, якщо не секрет?

Річ, звісно, не в тому, що відбувається трансфер конкретних знань і технік, хоча і це я теж намагаюся робити. Я часто консультуюся у власних учнів, запитую у них підказки, звертаюся за порадою. Але я щаслива тому, що мені передалося від Олени Олександрівни доброзичливе і, сподіваюся, шанобливе ставлення до своїх колег і студентів. Олена Олександрівна була втіленою неможливістю образити їх або принизити.

Що мені дуже подобається — я зараз бачу, що у моїх учнів це є. Я вчуся у них делікатності, мені подобається, що у них це є. Мені подобається, що у нас на кафедрі та на факультеті є цей фундамент, закладений не тільки в плані науковому, академічному, викладацькому, а й у моральному.

Ми вчимося у студентів не менше, аніж вони у нас. Адже увійти в нову еру, в яку ми потихеньку (а іноді й дуже стрімко) входимо, без допомоги учнів було б украй важко. І багатьом їхнім якостям (мобільності, швидкості) я вчуся у них. І тут головне, що нам щастить на учнів.

А з іншого боку, я думаю, що це, можливо, не везіння, а те, що зветься селекцією. Я іноді замислююся, чому колеги, коли я планую чергову поїздку, семінар, “круглий стіл”, конференцію, конгрес, чому вони не заперечують, чому вони готові працювати, робити те, що не входить в їхні безпосередні обов’язки, готують ті чи інші заходи, часто за рахунок свого особистого часу. Іноді мене за такі речі сварять вдома, але ж я ніколи нікого не примушую, і Ви (звертаючись до інтерв’юера) не дасте мені збрехати. Як говорять колеги, це потрібно для кафедри та факультету. Ця самовідданість (у сенсі самовідречення людини від того, що можна було б зробити для себе замість робити для кафедри, факультету, університету) мене вражає. Я пишаюся своїми колегами і люблю їх. Мабуть, ми однієї вдачі. Люди іншої вдачі просто у нас не приживаються.

Продовжить цю тему ще одна Ваша учениця Любов Дикань. Що б Ви сказали Вашим колегам, які виховують учнів, і своїм учням у зв’язку з цим?

У цьому вимірі складно давати поради. Гегелівська конкретність випадку, керівника, учня, їхніх стосунків тут є ключовою. Але, мабуть, універсальним моментом у будь-якій конкретності є те, що в цих відносинах не можна вибудовувати суб'єкт-об'єктні, ієрархічні структури. Ці відносини мають бути суб'єкт-суб'єктними.

Так, ці слова дещо девальвовані панівним наразі в системі освіти дискурсом, але ж ми їх реалізуємо на практиці, і вже дуже давно. Це стосується і наших відносин зі студентами, і відносин з аспірантами.

І студент, і аспірант має відчувати себе особистістю, має бачити, що ти сприймаєш його як рівну тобі особистість. І тоді, як мені видається, спілкування буде плідним. Тут виграють обидва суб'єкти.

Продовжимо тему Ваших учнів таким аспектом, як неочікуваність та оригінальність. Скажіть, будь ласка, які цікаві (не найбільш кваліфіковані чи “правильні” та не найглибші соціологічно), а саме цікаві — роботи Ваших студентів Ви можете згадати? Чому б Ви їх так схарактеризували?

Вже й не знаю, як до цього поставиться автор цієї роботи, але я все ж згадаю, як досить давно нинішня виконувачка обов'язків завідувачки кафедри політичної соціології Тетяна Миколаївна Дублікаш написала цікаву і дуже зухвалу на ті часи роботу, де вона ставила питання про необхідність легалізації проституції й відповідала на нього позитивно. Ця робота викликала тоді бурхливу дискусію з боку наших колег, але Тетяна Миколаївна мужньо захищала свою роботу і захистила її.

Як фахівцеві із соціології молоді та її субкультурних характеристик мені здавалися цікавими і дуже імпонували роботи Олі Якуби. Її дисертація залишилася незахищеною, хоча давно вже лежить у мене і практично готова до захисту.

Іншою роботою в схожій царині є робота Павла Артџомова про субкультуру футбольних хуліганів. Цікавою була робота Віри Кутирьової з проблем політико-ідеологічних ідентичностей та преференцій українського студентства — мабуть, одна з перших робіт із цього питання. Якщо говорити про сьогоденних студентів, то це робота вже згадуваної Даші Лісовенко — переможниці олімпіад та конкурсів студентських наукових робіт, яка досліджує меми в практиках молодіжного гумору.

Цікаво, що Ви згадали перш за все студентів, які прийшли на факультет наприкінці 1990-х та на початку 2000-х років. Чи не означає це, що відомий стереотип щодо падіння якості абітурієнтів підтверджується? Як би Ви схарактеризували процеси й тенденції у вимірі підготовки абітурієнтів? Чи можете Ви підтвердити або спростувати уявлення про ослаблення підготовки майбутніх студентів у школі?

Якість шкільної підготовки, яку часто схарактеризовують як “найнижчий рівень” і “дуже слабкі студенти”, — це стереотипи, які далеко не завжди є виправданими. За моїми спостереженнями, кількість “зірочок”, тобто найсильніших студентів, практично не змінилася. “Зірок” як було, так і залишається небагато. А ось що стосується середнього рівня знань, стартового рівня знань, з яким до нас приходять абітурієнти, він мене, м'яко кажучи, бентежить.

І це не вина самих абітурієнтів. Ми боролися з корупцією у вищій школі, в усякому разі, проголошували це, коли вводили ЗНО. Але я боюся, що разом з піною ми виплеснули і дитину. Школярі студіюють лише ті дисципліни, за якими вони здають ЗНО. Їхні знання з інших наук до відчаю збіднені.

Наприклад, запитуєш у людини — майбутнього фахівця з вищою освітою — нехай це буде й соціолог, але все ж таки людина з повною середньою освітою, — тож питаєш, що таке закон Ома. І що? Вони про це вкрай рідко мають уявлення.

Природно, дуже багато залежить від стартового рівня знань. Але попри те, прийшовши у вищу школу, студент повинен розуміти, що він прийшов вчитися, тобто вчити-ся, “вчити себе”. І якщо він не зможе сприйняти ці знання, не навчиться систематично їх поповнювати самостійно (адже ми можемо лише навчити вчитися!), то ми нічого не зробимо.

На жаль, наші дослідження показують (і ця тенденція давно уявилася), що до закладів вищої освіти приходять насамперед за отриманням диплома, все одно якого, все одно, за якою спеціальністю. Ситуація, коли можна подавати документи на кілька спеціальностей (і 5, і 10, і 15), свідчить про те, що у людини не сформувалася професійна орієнтація. Який фахівець може вийти з такого студента? Понад те, він потрапляє на бюджет, держава платить гроші, а в результаті ми отримуємо нульового фахівця.

Тут дуже великі проблеми, вони починаються в середній школі, а ті нескінченні реформи освіти, які ми переживаємо вже чверть століття, не дають зосередитися на головному. Ми постійно змінюємо, і змінюємо не зміст, а форму, не суть, а оформлення. Модуль або розділ — чи дійсно це значимо? Це дратує, це заважає, як і величезна кількість паперів, які нам постійно доводиться заповнювати і перезавповнювати. Це відволікає від головного — студентів і досліджень.

Ми з Вами почали з тривіальностей, і дозвольте закінчити тривіальностями. Наскільки за останні 40 років змінилася ситуація — тобто наскільки добре ми тепер розуміємо власний об’єкт дослідження? Наскільки ми як соціологи не є “страшно далекими від народу”? Чи вважаєте Ви це проблемою? Чи певні Ви, що це можна виправити?

Це справді проблема, і дивно було б сказати інше. Прочитую свого чоловіка, який часто говорить, що соціологи перебувають у своїй ніші, що вони не занурені в те саме життя, яке мають вивчати, що вони варяться у своєму соку. Мій чоловік часто мені жартівливо радить: “Йди на Благовіщенський базар, ось там ти й побачиш своїх респондентів”. Це, безумовно, гіпербола, але ми таки погано знаємо те суспільство, в якому en masse нам доводиться жити.

Понад те, якщо говорити про контингент студентів, то тут ситуація ще драматичніша. Адже щороку приходять абсолютно нова, невивчена когорта. І якщо раніше ці зміни були дуже повільними, студенти змінювалися поступово, абітурієнти, їхній рівень підготовки, їхні соціальні характеристики та моральні якості, їхні компетенції та кваліфікації істотно не різнилися, то сьогодні, у зв’язку з тією ж комп’ютеризацією та інформатизацією, ми кож-

ного разу, зустрічаючись із першокурсниками, промовляємо все ті ж слова “здравствуй, племя, молодое, незнакомое”.

Але це й цікаво. Завдяки цьому ти постійно дізнаєшся нове. І це саме не-знайоме стає знайомим, і “невозможное возможно”.

Що б Ви побажали собі і нам на найближчі роки? Собі і нам як соціологам, як людям, як колегам, як друзям?

Перш за все, ясна річ, здоров’я, здоров’я і ще раз здоров’я! Миру та злагоди у країні, в наших родині і в нашій великій Sociofamily. Цікавих досліджень (бажано, щоб оплачуваних), гарних студентів та аспірантів, захопливих мандрів Україною та світом та усіляких гараздів!

Інтерв’ю провели

*ОЛЕКСАНДР ГОЛІКОВ,
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології соціологічного факультету
ХНУ ім. В.Н.Каразіна*

*ОЛЕНА МУРАДЯН,
кандидат соціологічних наук,
доцент, декан соціологічного факультету
ХНУ ім. В.Н.Каразіна*

Матеріал надійшов 15.05.2019